

Thorvaldsens Kristus i landsbykirkerne

Altertavle eller ej?

Af Marie-Louise Jørgensen

I forbindelse med en mindre udstilling af forarbejder til udsmykningen af Vor Frue Kirke i København og om Bertel Thorvaldsens værker udgav Thorvaldsens Museum og Vor Frue Kirke i 1996 en bog med titlen: »Omkring Thorvaldsens Kristus«, forfattet af Anne-Mette Gravgaard og Eva Henschen. Forfatterne beskæftiger sig med kunstnerens inspirationskilder og hans forbilleder, beskriver statuens tilblivelse og det praktiske arbejde med fremstillingen. De to sidste af ialt 11 korte kapitler omhandler henholdsvis: Vurderinger af Thorvaldsens Kristusstatue (s. 56-57) og Kopier (s. 59-60). Vurderingerne gengiver korte uddrag af omtaler, hvoraf to er fra 1831 (Peder Hjort, udg. 1854 i: Kritiske Bidrag til nyere dansk Tænke-maade og Dannelses Historie), en fra 1893 (Sigurd Müller: Thorvaldsens Værker i Frue Kirke), en fra 1970 og en fra 1971 (begge af Erik Hoppe: Thorvaldsen - fra Kritisk Beundring til Beundrings-løs Kritik, i Kirkens Verden) samt den sidste fra 1995 (Knud Banning: Bertel Thorvaldsen i Københavns domkirke). Kapitlet om Kopier bringer foruden en halv sides indledning en fortegnelse over Kristusstatuer i fuld eller næsten fuld størrelse registreret i Thorvaldsens Museum.

I nærværende opsats er det hensigten at supplere disse to kapitler, dels med yderligere et par kommentarer til vurderingen af Kristusfiguren i 1800-tallet, dels med nogle eksempler på de mange mindre kopier af Kristusfiguren, som opstilledes på landsbykirkernes alterborde. Endvidere vil et afsnit, som supplement til Peder Hjorts kommentar om Kristusfigurens utilstrækkelighed uden en altertavle som baggrund, pege på en afvigende holdning i 1800-tallets første år, da

end ikke en altertavle ansås for nødvendig og måtte fjernes forudsat at ministeriets tilladelse forelå.

Vurderinger

En sag vedrørende Sørbymagle kirke lidt sydøst for Slagelse belyser de kirkelige myndigheders indstilling. Det var ikke anbringelsen i sig selv af en af de utallige kopier af Kristusfiguren, der foranledigede en henvendelse til Kultusministeriet, men det forhold at kirke-ejeren betragtede kopien som fulgyldig erstatning for en altertavle (jfr. nedenfor). Heri kunne tilsynsmyndigheden ikke være enig og forespurgte ministeriet, som i skrivelse dateret 4. marts 1854 kort og godt svarede: En på alteret fritstående Kristusfigur kan ikke erstatte savnet af en altertavle! Her er der grund til at minde om det andet af de i den omtalte bog gengivne uddrag af forfatteren og anmelderen Peder Hjort, der citerer en fiktiv tysk rejsende: »Jeg erindrer ingen-sinde på mine Rejser at have truffen en saadan fritstående Billedstøtte paa Kirkens Hovedalter, end sige en kolossal Kristusfigur«.¹

Provstens erklæring i sagen er i flere henseender oplysende og skal gengives her.² Det hedder: »... for at alterbordet i vore kirker skal kunne være mere end et bord, må der være noget hinsides og over dette bord, hvortil øjet kan skue op, så at sjælens opløftelse derved kan understøttes. Denne betydning har altertavlen formentlig i vore kirker, og den er et uundværligt stykke, når den kristelige andagt skal føle sig tilfredsstillet ved kirkens indretning. Altertavlen er ikke blot for at danne en takkelig baggrund, men det store og opløftende, som møder øjet hinsides alterbordet i symbolske eller andre fremstillinger, gør, at vi foran dette bord føler os som for et alter, et hel-ligt tilbedelsens sted, hvor vi kunne bringe vore ofre.

Når det imponerende i Frue kirkes bygning og samtlige der forenede fremstillinger samles i en totalopfattelse, så savnes vel her ikke altertavlen. Men endog her kunne man vel sige: tag alle øvrige fremstillinger bort, og lad den kolossale Kristusstatue, som ikke skuer ud over hele kirkens forsamling, men ned til de nærmeste, blive ene tilbage - og du vil føle dig tilfredsstillet. Så meget mindre kan det da forsvares, at lade en landsbykirke med sin fattige indretning nøjes med en Kristusstatue på alterbordet. Den står imellem hænderne på præsten, og, skønt smuk i sig selv, bliver den ubetydelig at se i det hele. Som en side- eller biprydelse vil den derimod i enhver lille kirke være en respektabel akquisition.

Kan man ikke levere Frue kirkes ensemble eller noget lignende,

men må være indskrænket til et enkelt stykke, så *må der have en altertavle*. En sådan har allerede en virkning derved, at den forholdsvis hæver sig betydeligt over alteret og kirkens lavere del og *den symbolske fremstilling er desuden her nødvendig*. Dertil henregnes ikke blot enkelte symboler, men også det opløftende i altertavlens bygning, det opadstræbende, hvorved totalindtrykket forøges. Det i kunstnerisk henseende fortrinligste maleri ville i en flad firkantet ramme bag alterbordet, ophængt som et skilderi på en væg, ingen virkning gøre, hvorimod en simplere fremstilling, hensigtsmæssigt udstyret, ville være langt at foretrække. Kunne arbejderne have kunstmæssigt fuldendte, så er det bedre for såvidt skønheds-sansen ikke alene søger tilfredsstillelse i deres beskuelse; men hovedsagen kan dette aldrig blive, og selv den fuldendte kunstfrembringelse kan her ikke undvære den indfatning og omgivelse, som svarer til den specielle anvendelse. Jeg må desuden tillade mig at gøre opmærksom på, at det i dogmatisk henseende ingenlunde synes en ligegyldig sag, om Kristi menneskelige personlighed fremstilles som genstand for kristnes andagt, således som Thorvaldsens Kristusstatue, enkeltstående, fremstiller den. Man kunne da måske også finde på at lade et portræt være nok. I Frue kirke ser jeg Frelserens liv og hans gang til lidelserne; og på de almindelige gamle altertavler, for så vidt de i denne henseende kunne komme i betragtning, ligeledes hans liv, hans lidelser, hans herliggørelse. I Thorvaldsens Kristusstatue, enestående, ser jeg kun den prædikende og velsignende Kristus. Vel tyder naglegabene i hænder og fødder hen på hans forklarede liv; men også med disse siger han til Marie Magdalene: »Rør mig ikke, jeg er endnu ikke opfaren til min fader« (sml. citatet fra Knud Banning 1995: »Kristus er virkelig den monumentale afslutning i udsmykningen og den, som med udbredte arme indbyder alle til at komme. Den anden (måde Kristusfiguren virker på), kan man kun iagttage tæt på. Her er Kristusskikkelsen ikke almen og repræsentativ, men netop vendt mod enhver ved alteret ... Thorvaldsen løser den umulige opgave at fremstille Kristus mellem opstandelsen og himmelfarten«³).

At fremstille Kristi menneskelige personlighed således som helligdommens midtpunkt, ville forekomme mig noget ebionistisk (kættersk), eller at gå udi ultraprotestantisk retning, som kun vil kende ham som lærer. Hvor meget betydningsfuldere bliver da ikke de simplest udførte symbolske eller direkte på Kristi person overførte fremstillinger: Kristus på korset, agnus dei med sejrspanen? For-

såvidt som kirkeejeren gør påstand på at ville opsætte den gamle altertavle igen på dens forrige plads, og at borttage Kristusstatuen, da ses ikke, at han dertil kan have ret. Han har uden opfordring af synet, og uden rådførelse med mig, borttaget altertavlen, og derved erkendt, at den er utilfredsstillende, og han har frivillig anbragt Kristusstatuen i kirken. At give og at tage igen efter behag, kan han ikke være berettiget til. Det er også min agt, at Kristusstatuen kunne på passende måde forenes med en bag alteret anbragt altertavle. Hvorledes, tør jeg ikke indlade mig på at bestemme. Men jeg har set, at det er sket på flere steder; og jeg formener, at den ligesåvel kunne gøres til hovedpunktet i altertavlens ensemble, som en malerisk fremstilling af en enkelt scene af Jesu liv. Det ville være en kunstners sag at gøre tegning hertil, så at der kunne dømmes derom«.

Til denne erklæring fra provsten føjede biskoppen:⁴ »Hvad det her i særdeleshed omhandlede spørgsmål om altertavlen betræffer, da ville uden tvivl de fleste være enige i, at *en kirke uden altertavle har et fattigt og nøgent udseende*, at en Kristusfigur af middelstørrelse ikke kan erstatte altertavlen, og at man, hvor tilforn en altertavle har været anbragt, har ret til at fordre, at når den gamle, som upassende, borttages, en ny anskaffes i dens sted. Atter at opsætte den gamle altertavle, som kirkeejeren selv har erklæret for upassende, på dens forrige sted, ville vistnok være utilladeligt. Derimod er det ikke, som han synes at forudsætte, nødvendigt, at der i den nye altertavle skal anbringes et maleri, da det f.eks. kunne være ret passende, om den Kristusfigur, som er anskaffet, anbragtes i en niche, og måske på siderne to mindre statuer, såsom af apostle eller andre i den bibelske historie navnkundige mænd«.

Det af provsten omtalte ensemble i Vor Frue kirke kendes som den usædvanlig vellykkede helhed skabt ved et samspil mellem C.F. Hansens arkitektur og Bertel Thorvaldsens skulpturer (fig. 1). Kristusfiguren står bag alterbordet i en niche i en klassisk arkitektonisk opbygning i stil med rummet, og som provsten tilsyneladende henregner til bygningen.⁵ Den benævnes af og til tabernakel, C.F. Hansen selv bruger betegnelsen alter.⁶ Oprindeligt var aftalt med maleren J.L. Lund, at han skulle levere et maleri til en altertavle svarende til den nuværende indretning uden niche, som det ses på et ældre snit af C.F. Hansen (fig. 2).

På vej hjem fra Italien i 1819 medbragte Lund maleriet af Kristi Himmelfart til domkirken. Det blev imidlertid afvist, mod en godt-

Fig. 1. Det indre af Vor Frue kirke i København. Henrik Wichmann fot. 2001.

gørelse, angiveligt fordi man var bange for, at det måske med sine mange farver ville forstyrre roen.⁷ Thorvaldsen, som fulgtes med Lund på rejsen, skulle i København forhandle både med Slotsbygningskommissionen nedsat efter Christiansborgs brand 1794 og med Kommissionen til opførelse og udsmykning af Vor Frue kirke efter bombardementet 1807. Begge havde C.F. Hansen som arkitekt for genopbygningsarbejderne og det indvendige udstyr. På et møde med Slotsbygningskommissionen 24. nov. 1819 drøftede Thorvaldsen slottets udsmykning herunder også slotskirkens. I flere af arkitek-

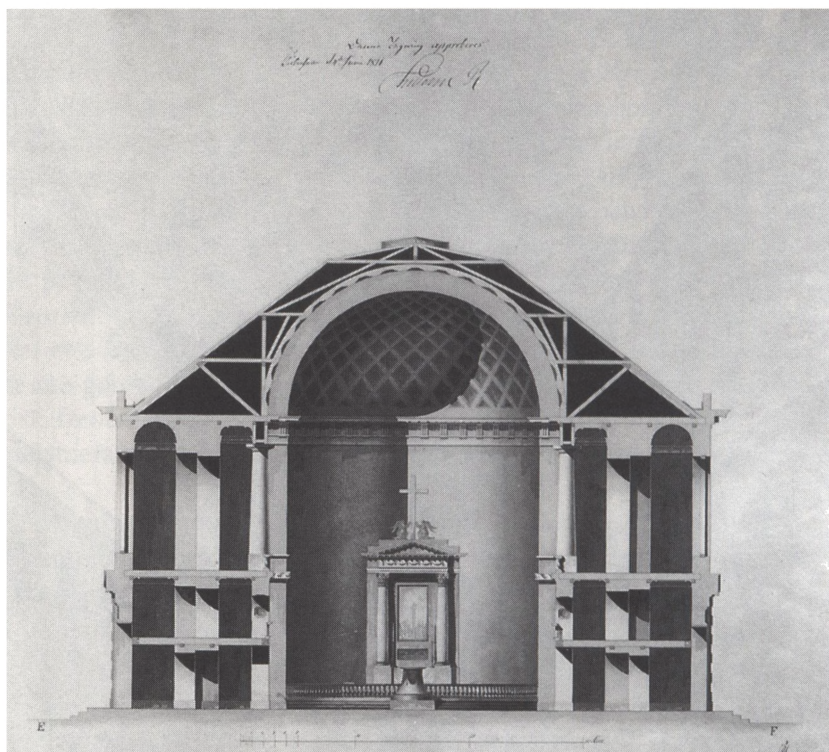
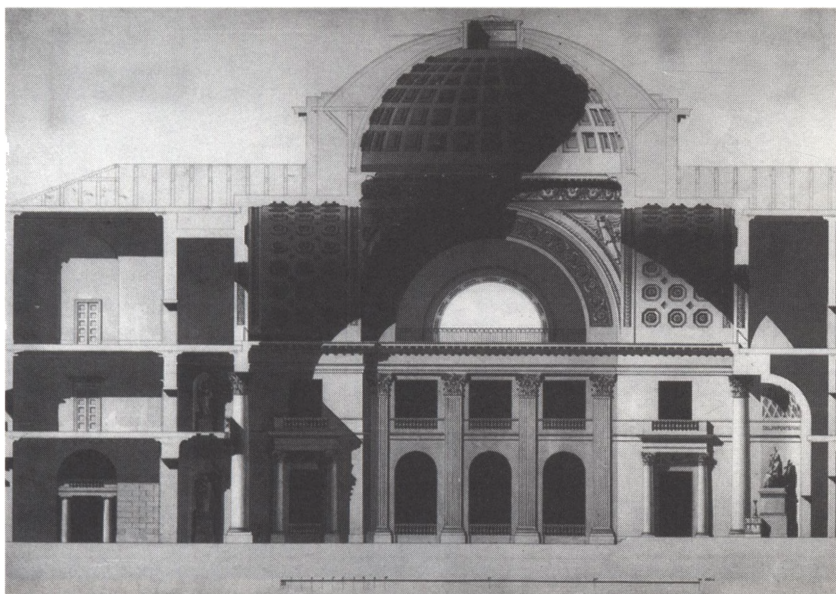
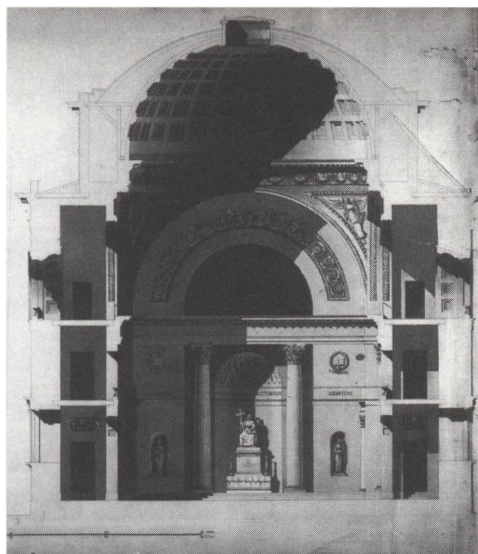

Fig. 2. C. F. Hansens tværnsnit fra 1811 gennem Vor Frue kirke, bl.a. visende altertavle med maleri, som bestiltes hos I. L. Lund. I Rigsarkivet.

tens forslag, bl.a. en perspektivisk tegning og et tværnsnit, vises i stedet for altertavle en kvinde symboliserende Religionen anbragt på en stor blok i en niche bagved alterbordet (fig. 3a-b). Imidlertid meddelte Thorvaldsen, at han ville udføre en Kristusfigur af marmor til nichen. Herefter skete der allerede i januar 1820 det, at Kommissionen til Frue kirkes genopbygning forespurgte, om der også her måtte opstilles en Kristusfigur i stedet for den malede altertavle (som var afvist). Og ikke alene ville Kirkekommissionen gerne have en Kristusfigur, men det skulle være den af marmor, der var bestilt til slotskirken, som i stedet kunne få en gipskopi. I nærværende sammenhæng er de nærmere omstændigheder underordnet. Resultatet blev, at marmorfiguren skulle opstilles i Vor Frue kirke i en niche i den altertavlelignende, arkitektoniske opbygning flankeret af søjler

*Fig. 3a. Udateret tvær-
snit mod alteret i Christi-
ansborg slotskirke ved
C. F. Hansen. I en niche
bag alterbordet er en
stor blok, hvorpå en
skulptur forestillende Re-
ligionen står højt hævet.
I Rigsarkivet.*

*Fig. 3b. Udateret længdesnit mod syd gennem Christiansborg slots-
kirke ved C. F. Hansen. I en niche bag alterbordet er en stor blok
hvorpå en skulptur forestillende Religionen står højt hævet. I Rigs-
arkivet.*

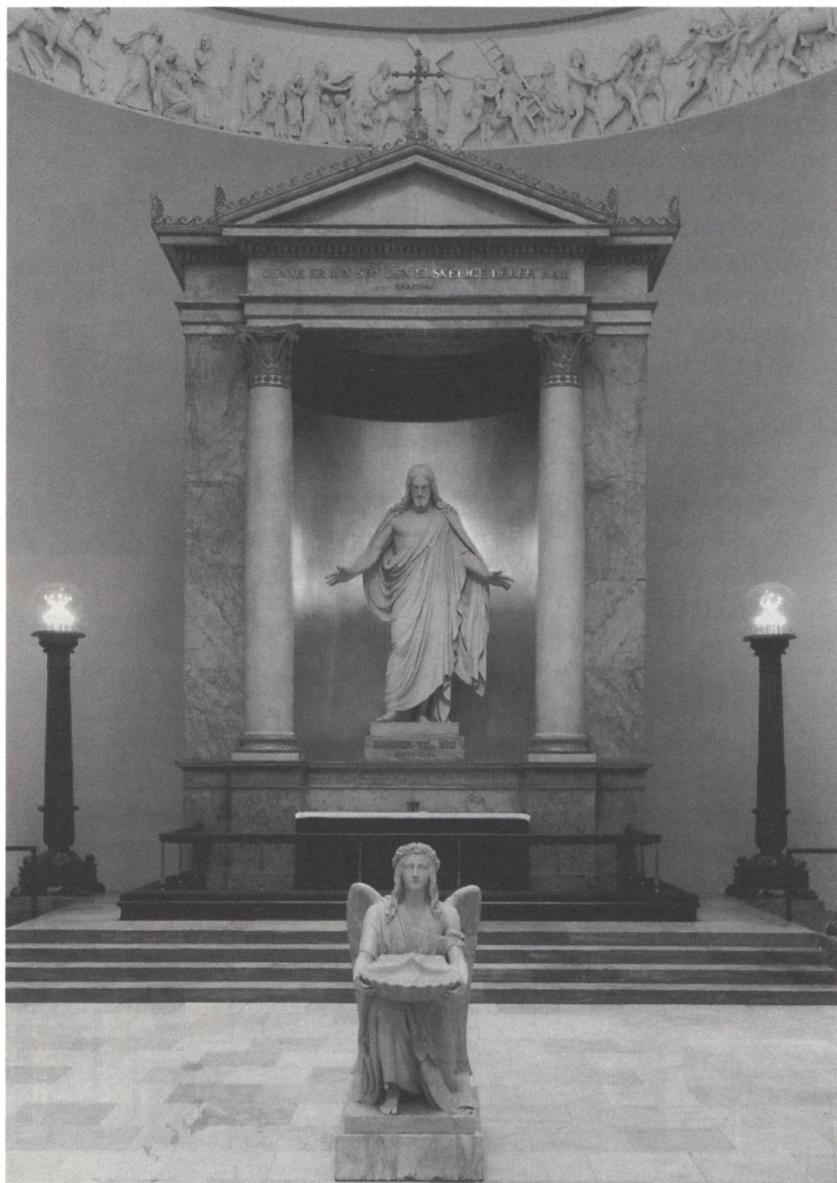

Fig. 4. Alteropbygningen med Thorvaldsens Kristusfigur i Vor Frue kirke, forrest billedhuggerens knælende dåbsengel. Henrik Wichmann fot. 1997.

og kronet af trekantgavl (fig. 4).⁸ Ved indvielsen 12. juni 1829 var der tale om en gipsafstøbning, først ti år senere stod marmorfiguren på sin plads. Det medførte imidlertid ikke, at gipskopien blev overført til slotskirken. Her var efter Slotsbygningskommissionens bestemmelse i 1825 opsat et kors af træ, der oprindeligt var tænkt som en midlertidig foranstaltning, men blev permanent og fik afsmittende virkning. Eksempelvis anskaffedes 1832 et nyt bøgetræskors med bronzefod til alteret i Sædder.⁹ Det er tankevækkende at læse definitionen af ordet Alterkors i C. Molbechs Dansk Ordbog fra 1833: Et kors som man af nyhedslyst sætter på alteret i stedet for altertavle.

I øvrigt var der allerede 1806 ved nyindretningen af Gevninge,¹⁰ som hørte under Lindholm gods, i korets østvæg etableret en alteropbygning formet som en på gulvet stående rundbuet niche flankeret af joniske halvsøjler (fig. 5). Den afsluttende gavl rummer ikke som venteligt en religiøs fremstilling, men småengle holder to ovale medaljonger rummende kirkeejers initialer. Sandsynligvis har der fra begyndelsen ligesom endnu 1914 i nichen været anbragt den gipsfigur, der i højre fremrakte hånd holdt et drikkebæger (en kalk).¹¹

Kopier

Som det fremgik af provst Brasens udtalelse 1854 var det uhyre almindeligt, at anbringe større eller mindre kopier af Kristusfiguren på alterbordet. Det var i orden, når blot de på passende måde forenedes med en bag alteret anbragt altertavle, som han havde set det flere steder. Det kan have været i Skamstrup, hvor biskop Mynster ved visitatsen 9. juni 1840 konstaterede, at kirken nylig havde erholdt en forgyldt Kristusfigur efter Thorvaldsen på alteret foran den franske altertavle.¹² Allerede 1837 havde kirken i Ølstykke fået en gipskopi foræret.¹³ Kopierne leveredes i fuld (345 cm), halv- eller trediedels størrelse af marmor, gips, zink eller bronze, og flere fabrikker satte en storproduktion i gang.¹⁴ For Den kongelige Porcelainsfabrik udførte (medaljør) Christen Christensen 1840 en 35 cm høj kopi, og eneret blev anmeldt i Adresseavisen 14. dec. 1841. Sammen med Bing & Grøndahl leverede fabrikken de dyrere biscuitfigurer, som også den svenske Gustavsberg producerede siden 1861.¹⁵ Senere fulgte større og mindre kopier, 1863 en 20 cm høj og 1865 en 50 cm høj. I august 1868 ansøgte billedhuggeren Ludvig Vieth Thorvaldsens Museum om tilladelse til at kopiere »Christus 2 Alen høj hvor-

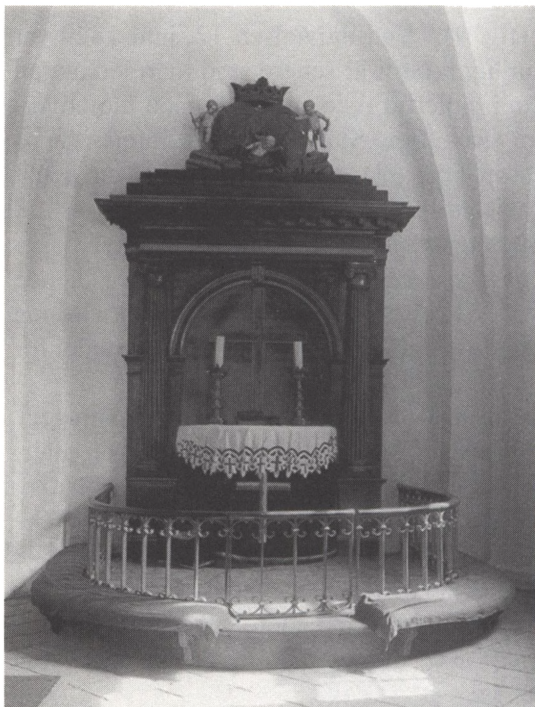

Fig. 5. Det indre af Gevninge kirkes kor indrettet ved en restaurering i 1806. Kirken hørte under Lindholm gods, som Mogens Scheel Plessen havde overtaget fra faderen, gehejmekonferensråd Christian Ludvig Scheel von Plessen, der døde 1801. Hugo Matthiessen fot. 1917.

ved Hensigten er efterhaanden at fortrænge de slette Gipsafstøbninger af en Copie i lignende Størrelse, som findes anbragt i en stor Del af vore Landsbykirker«. Også Lauritz Rasmussens Bronzestøberi, grundlagt 1853, opgiver forskellige højder på Kristusfiguren under gengivelsen i kataloget. Kirkeregnskaber oplyser om indkøb hos (Rasmus Peter) Ipsen, efter hans død kendt som P. Ipsens enke, København; endvidere brugte L. Hjorths keramiske virksomhed i Rønne flittigt Thorvaldsens arbejder som modeller (fig. 6).¹⁶ Hos hofgipser V. Orlandi i Bredgade i København erhvervedes 1858 en Kristusfigur på høj sokkel til kirken i Kvanløse (fig. 7).¹⁷

Er en altertavle nødvendig?

Officielt var Kirkeritualet af 1685 stort set endnu gældende, men der arbejdedes med planer om et nyt, og med års mellemrum fremsattes forslag hertil. Efter mange overvejelser og forhandlinger vedtoges Kirkeloven af 19. februar 1861. Den bestemmer, at alle kirker skal være underkastet et årligt syn, som skal våge over, at gudstjenesten ikke lider ved mangler i kirkens tilstand eller i det tilbehør, som

*Fig. 6. Tavle i katalog før 1898 fra L. Hjorths keramiske virksomhed i Rønne. På en af de midterste hyl-
der står Kristusfiguren.*

er nødvendigt til gudstjenesten, samt tage vare på, at kirkens indre lever op til den orden, sømmelighed og »sådan bekvemmelighed«, som er nødvendig til uforstyrret andagt. Videre bestemmes, at kirkens prydelser ikke må borttages eller lades uden vedligeholdelse, men skal, når de forgår af ælde eller ikke længere opfylder deres formål, erstattes af nye, med mindre Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet tillader, at det undlades. Om altertavlen siges, at den bør vedligeholdes omhyggeligt og nænsomt og kan ikke opmales eller restaureres uden efter forhandling med synet. Når synet kasserer en gammel altertavle, kan ejeren vælge mellem anskaffelsen af en ny eller anbringelsen af et billedhuggerarbejde eller af et kors *med passende baggrund*, dog at ministeriet i alle tilfælde er berettiget til at træffe særlige forholdsregler, hvorved det sikres, at det nye kommer til at svare til sin bestemmelse, og kirkens prydelser ikke forringes.

Dette er, som også fremhævet i Haandbog i den danske Kirkeret 1891,¹⁸ en ganske særlig beføjelse, hvis lige i øvrigt ikke findes i synsloven. Det tilrådes derfor, at synet, når en altertavle udsættes, pålægger kirkeejeren inden en bestemt frist at indsende forslag til ministeriet om anbringelse af en ny alterprydelse. Om ministeriets praksis bemærkes, at det ikke i almindelighed vil forbyde alterbilleder af gips. I overensstemmelse hermed blev det eksempelvis 1868, 1879 og 1882 tilladt at ombytte altertavler med en Kristusfigur af gips. 27. maj 1870 anførte ministeriet i besvarelsen af et spørgsmål fra biskoppen over Viborg stift om dekoration af væggen bag altertavlen, at det, hvor der kun opstilledes et kors på alterbordet, ville være nødvendigt at anbringe en passende baggrund i forbindelse med selve bordet for at danne en dækkende skillevæg mellem alteret og præstens stol, som under specielle forhold kunne anbringes mellem alteret og væggen (fig. 8).¹⁹ Senere gjorde ministeriet dog en anden opfattelse gældende, hvorefter den nye alterprydelse skulle være et maleri af kunstnerisk værdi. Det hedder: Alterprydelsens bestemmelse er formentlig dog først og fremmest at stemme overens med og stemme til andagt, og dette opnås vistnok sikrere gennem malerkunsten end ved hjælp af skulptur, forudsat i øvrigt at det, der ydes, virkelig er en frembringelse af kunst.²⁰

Kirker uden altertavle

Set i lyset af de refererede holdninger i sidste halvdel af 1800-tallet forekommer den udformning, der omkring år 1800 realiseredes for-

Fig. 7. Kvanløse kirkes indre før restaurering i år 1900. Væggen optages af pastor Fyhns malerier udført 1845 »for at give altertavlen et bedre relief«. Gennem »den gotiske dekorations« vinduer ses prospekter af Betlehem og Jerusalem. På alterbordet står en gipskopi af Thorvaldsens Kristusfigur købt 1858 hos V. Orlandi i København. M. Mackeprang fot. 1900.

skellige steder i landet desto mere bemærkelsesværdig. Eksempler på kirker, hvor ministeriet godkendte altertavlens fravær på alterbordet, skal derfor meddeles efterfølgende. Foreteelsen, som forudsatte, at tilladelse var indhentet før tavlen fjernedes, ser dog ud til at have været af begrænset varighed.

Et led i overvejelserne om et nyt Kirkeritual var det skrift om Kirkeforfatningen, som den stridbare præst Henrich Ussing udsendte i 1700-tallets senere år. Vedrørende alterbordet og -tavlen fandt han det temmelig uanstændigt, at præsterne de fleste steder vendte folk ryggen, når de kom for at ofre til ham, og at det nok ville være rigtigere, at præsten bestandig vendte menigheden ansigtet, hvad altrenes beskaffenhed med den høje bagklædning [altertavle] ikke muliggjorde, men det lod sig forandre. Når blot alterbordet flyttedes så langt ud fra den høje bagklædning, at præsten kunne gå imellem den og bordet.²¹ Det skete faktisk. Da Sjællands biskop, Nicolai Edinger Balle, i juli måned 1799 visiterede Jungshoved kirke, noterede han, at alteret her var forandret til et bord, som havde vakt nogen opsigt, men koret var blevet lysere, og det så smukt ud. Præsten stod bagved med ansigtet vendt til folket. Tilsyneladende var altertavlen allerede da fjernet og sat bag i kirken, selv om tilladelsen først blev givet ved en resolution 18. oktober. I tavlens sted var anbragt et fag vinduer for at give præsten lys til »at læse sine dårlige prædiker«.²² Det foregik vel ikke ved alterbordet, men Balle yndede åbenbart ikke Peter Ditlev Faber, der siges at have vakt forargelse som præst ved sin verdslighed i optræden og interesser. Han fik 1810 afsked »efter ansøgning« og flyttede til Jylland, hvor han med dygtighed drev landbrug.

Et promemoria dateret 20. april 1799 viser, at ændringen i Jungshoved var foretaget tidligere på året. Ministeriet meddelte heri, at selvom det ikke tvivlede på kirkeejerens gode hensigter med Staurereby (Jungshoved) kirkes forandringer, jfr. bl.a. også hans omhu for skolevæsenet, kunne altertavlens borttagelse ikke godkendes og især ikke, da ændringen var foretaget uden forud indhentet tilladelse. Det kunne hverken være justitsråd Thestrup til Nysø eller nogen anden kirkeejer tilladt. Herefter aftaltes med justitsråden en passende tid til at afhjælpe kirkens brøstfældighed. Det fordredes, 1. at vinduerne, som skulle anbringes i kirkens gavl i stedet for den borttagne altertavle, havde tilbørlig højde og bredde, var forsynede med klare ruder, malede trærammer og karme samt sluttede så godt og altid holdtes så hele og tætte, at det ikke trak, desuden skulle de være for-

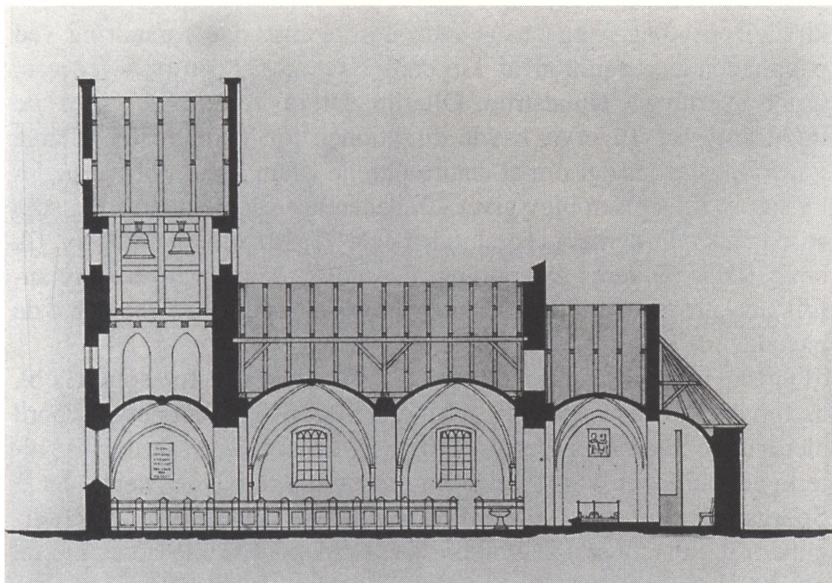

Fig. 8. Længdesnit mod nord gennem Slaglille kirke ved Georg Hoffmann 1866. Alterbordet med den høje altertavle står i apsiden, og bagved ses præstens stol. Stolestaderne med bevarede låger er omhyggeligt gengivet i skib og tårnrum, og østligst i skibet døbefonten. I koret det hævede gulv med alterskranken. I Nationalmuseet.

synede med gardiner af silke eller taft. 2. Desuden skulle der, da præsten burde opholde sig bag alterbordet under sangen, beredes et anstændigt og overtrukket sæde til ham ved muren under vinduerne lige for alterbordet,²³ og gulvet mellem muren og alterbordet være belagt med brædder og ikke med sten.²⁴

Spørgsmålet om tilladelse var åbenbart, af gode grunde, ligesom i dag et vigtigt punkt.²⁵ Det ses af, at det allerede 1803 blev bevilget, at altertavlen i Venneberg (Ålborg stift, Hjørring amt) måtte borttages, og et vindue indsættes på den beskrevne måde samt af, at adskillige kirker overalt i landet de følgende år søgte om og fik lov til at foretage tilsvarende ændringer i forbindelse med mulig kommende istandsættelse. 1807 gjaldt det Horne ligeledes i Vendsyssel, 1804 havde Vigerslev og Veflinge på Fyn fået godkendt en ansøgning. Det fremgår af sagen, at sognepræsten, provst Boesen ved påtegning på henvendelsen ikke alene havde givet sit samtykke, men endog selv ytret ønske om at samme måtte tillades. Og 1807 blev

kirkeejerens begæring om at lade udføre lignende forandring ved påkommende reparation af kirkerne i Egense, Søerup, S. Jørgen, Øster Skerninge, Hundstrup, Ollerup, Drejø, Avernakø og Strynø imødekømt. Ligervis havde direktionen for Vemmetofte adelige jomfrukloster ansøgt om at ændre altrene i fem kirker, der lå under klosteret; tilladelsen blev givet 20. december 1805, samme dag som stiftslandsbykirkerne i Torslundemagle (Thorslunde) og Ishøj fik bekræftelse på deres anmodning. Forandringerne ser ud til som anført at være gennemført sammen med istandsættelsesarbejder i de pågældende kirker.

I en sag fra 1828 vedrørende en kirke i Århus stift forespurgt bl. a., om det var tilstrækkeligt, at kirkeejeren tilvejebragte et alterbord alene uden altertavle. Hertil svarede kancelliet, at en anstændig altertavle burde anskaffes, når en sådan hidtil havde været der.²⁶ Spørgsmålet om anstændighed foranledigede fremkomsten af et cirkulære 9. november 1839, hvorefter Akademiet skulle høres om en ny altertavles kvalitet. Det var nemlig bemærket, at malerierne, især i kirker, der ejedes af personer tilhørende »almueklassen«, var så slet udført, at de sårede den religiøse følelse og vakte forargelse.

I øvrigt varede den periode i 1800-tallet, hvor altertavlen med øvrighedens godkendelse fjernedes fra alterbordet, næppe længere end til midten af århundredet. Da biskop Mynster i 1835 visiterede i Herfølge, noterede han: Kirken er stor og meget smuk, vel vedligeholdt, men har et fritstående alter uden altertavle.²⁷ Allerede 1840 anskaffedes imidlertid en nygotisk tavle,²⁸ og indenfor samme tiår fik også kirkerne i Ishøj og Thorslunde en altertavle med maleri.²⁹

I Jungshoved opstilledes 1840 et relief forestillende Kristus i Emmaus, som Thorvaldsen havde udført under et ophold på Nysø det foregående år efter et besøg i kirken, hvor han med baronesse Stampe forargedes over, at der ingen altertavle var. Relieffet er senere indsat i en ramme og har dermed i højere grad fået karakter af altertavle.³⁰ I C.F. Hansens slotskapel i Hørsholm stod alterbordet ved indvielsen 1823 uden altertavle men med et relief udført af Thorvaldsen indmuret i væggen bagved (fig. 9).³¹

1806 indrettedes koret i Øster Egesborg syd for Præstø uden altertavle eller anden prydelser på det utraditionelle, yderst særprægede alterbord. Det er ovalt og udført af støbejern (fig. 10) med spinkle, lige ben, der ender i løvefødder; på sargen sidder støbte, cisselerede englehoveder og rosetter af messing.³² Bevaret korrespondance omkring anskaffelsen sandsynliggør, at kirkeejeren, kammerherre

Fig. 9. Det indre af Hørsholm kirke set imod alteret. Der er ingen altertavle, men et relief forestillende Nadverens indstiftelse indmuret i væggen. Det er en kopi af Bertel Thorvaldsens relief i Vor Frue kirke i København. Erik Moltke fot. 1968.

Knuth til Lilliendal, var initiativtager til bordet. Af en forespørgsel fremgår, at præsten ikke havde noget imod det, når blot der var tilstrækkelig plads mellem knæfaldet og bordet og mellem dette og altertavlen. Den fjernedes imidlertid, da det kun var »resterne af en gammel«. I stedet anbragtes et kors! Ved sin efterfølgende visitats fandt biskop Balle, hele indretningen meget skøn.

Balle selv fik en halv snes år senere alteret i Vartov kirke i København flyttet ud fra væggen. Efter i 1808 at have nedlagt sit embede som biskop og fra nytårsdag 1811 som professor ved Universitetet fik Balle tilladelse til at forrette gudstjeneste med prædiken i Vartov på den måde, han selv havde foreslået. I sit mindeskrift fra 1817 beretter Jens Møller, at her »holdt den gamle biskop hver søndag, vekselvis til højmesse og til aftensang, gudstjeneste til megen opbyggelse for folket, og uden at det lagde mærke til de ubetydelige forandringer, blandt hvilke alterets flyttelse ud fra væggen (så at præsten stedse kunne vende ansigtet til menigheden) var den eneste iøjnefal-

Fig. 10. Det særprægede ovale alterbord af støbejern i Øster Egesborg. Bordbenene ender i løvefødder, og i frisen foroven sidder englehoveder. M. Mackeprang fot. 1915.

dende; og den behagede rigtignok ikke dem, som derom afgav offentlig deres mening. Ej heller kunne det moderne sæde, som bagved alteret anbragtes for præsten, synes ærværdigt længere end medens det udfyldtes af den højærværdige biskop«. ³³ Efter et årstid blev det dog for anstrengende for den svækkede biskop at virke i Vartov.

Da de fleste kirker i løbet af de sidste 200 år har gennemgået flere, ofte større restaureringer, som har medført forandringer af indretningen, kan de beskrevne forhold normalt ikke længere iagttages. De skriftlige kilder viser imidlertid som antydnet, at den pågældende orden har været ret udbredt.

NOTER

Materialet til denne opsats er indsamlet i forbindelse med en undersøgelse, bekostet af Carlsbergfondet, vedrørende forandringer i kirkerummet fra reformationstiden til 1800'ernes slutning.

1. Peder Hjort skrev artiklen anonymt i 1831 (Vor Frue Kirke i Köbenhavn. 1831. Efter Fictionen et Brev fra en Indvaaner i Byen til Udgifveren af Köbenhavnsposten). Først ved et genoptryk 1854 vedgik han forfatterskabet. Han skrev videre, at efter hans mening var hin statue på hint sted ingen prydelser for alteret, således som en malet altertavle. Dette alter var meget mere en ramme eller omgivelse for statuen, der syntes for sin egen skyld eller for hele kirkens, i al fald ikke blot for alterets, at stå på dette sted. ... Alteret er under gudstjenesten mere end et stenbord; det er de kristnes helligste forsamlingssted; de kommer her til Kristus, men ikke til denne Kristus; vor religion forbyder os nemlig at gøre et billede af den Gud, vi tjener. Det er nu heller ikke sket her. Men det er just det stødende, at indskriftens ord alligevel betegner den døde sten som forestillende forløseren, ej blot et billede af forløseren. Indskriften er vel sat for sig til pynt, men den må for manges en smelte sammen med stenbilledet til et katolsk symbol, der minder om votivtavler ved madonnabilleder.

2. Gengivet i Jens Møllers Haandbog for Præster, omarbejdet og udgivet af Høyer-Møller 1867, s. 362f. Provsten var Jens August Brasen, siden 1840 præst i Skælskør (Rigsarkivet. Kultusministeriet. 1. kontor. Brevbog skrivelse nr. 443).

3. Vedrørende Kristusfigurens betydning for prædikanten kan også peges på Niels Jørgen Cappelørn: Die ursprüngliche Unterbrechung. Søren Kierkegaard beim Abendmahl im Freitagsgottesdienst der Kopenhagener Frauenkirche, i Kierkegaard Studies Yearbook 1996, s. 385f., hvor NJC omtaler Søren Kierkegaards henvisninger til Thorvaldsens Kristusstatue. Se endvidere Otto Norn: Epilog til Guds billedets historie, i ICO 1984, 2.

4. Jens Møller anfører Mynster som ophavsmand; han var imidlertid død 31. jan. 1854, og Hans Martensen blev først udnævnt 15. april. Skrivelsen er dateret 4. marts 1854.

5. Jfr. Th. Oppermann: Thorvaldsen og Vor Frue Kirke, i Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie, red. Bjørn Kornerup, 1929-30, og J.L. Ussing: Niels Lauritz Høyens Skrifter I, 1871, 341.

6. Der er en tilbøjelighed til ikke at skelne mellem alter(bord) og altertavle i omtale.

7. Maleriet fandt anvendelse i altertavlen i S. Johannes kirke, der opførtes i årene 1856-61.

8. Måske henholdt man sig, muligvis ubevidst, til det forhold at Vor Frue kirke siden 1568 skulle være normgivende for landets kirker (jfr. missive 13. jan.).

9. Landsarkivet for Sjælland. Rgsk. 1831-53. Altertavlen fra 1640 er senere genanbragt.

10. Danmarks Kirker, Københavns amt s. 877.

11. Jfr. Christian Tobiassen: Gjevningebogen, ved Gunnar Knudsen, i Aarbog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt, Roskilde 1914. Præsten (Peter Rasmussen 1782-1808) kunne ikke lide det og slog derfor hånd og bæger af figuren.

12. J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835-53, Bjørn Kornerup udg. 1937, II, 160. Antagelig ved en restaurering 1875 indsattes en hvidmalet Kristusfigur af zink i en niche i altertavlen. Dens maleri ophængtes på nordvæggen og kunne således genanbringes 1960, da figuren fjernedes og opstilledes i ligkapellet, jfr. Danmarks Kirker, Holbæk amt s. 831.

13. Danmarks Kirker, Frederiksborg amt s. 2339.

14. Jfr. Anne-Mette Gravgaard og Eva Henschen: Omkring Thorvaldsens Kristus, 1996. Endvidere Bredo Grandjean: Biscuit efter Thorvaldsen, 1978, s. 7. Her anføres, at Gustavsberg Porcelænsfabrik udenfor Stockholm i 1868 fremkom med de første svenske Thorvaldsen-gengivelser i biscuit.

15. Bredo Grandjean: Biscuit efter Thorvaldsen, Thorvaldsens Museum 1978. I Bing og Grøndahls katalog 1862 anføres en 37 cm høj kopi og 1881 en anden af S(øren?) Madsen, 50 cm høj. Ansøgningen om kopieringstilladelse var anbefalet af Th. Stein og påtegnet: »bevilliget. Meldahl. Peters.«, jfr. Grandjean s. 35.

16. Gengivet s. 53 i Peter Hjorth, Marianne Ertberg, Henrik Vensild: L. Hjorth. En keramisk virksomhed i Rønne, 1977.

17. Danmarks Kirker, Holbæk amt s. 461.

18. Udg. af Henning Matzen og Johannes Timm.

19. H.V. Skibsted: Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen. Første Bind (1857-59), 1869f., 5. bd. s. 135f.

20. Jfr. skrivelse af 15. maj 1888 og 29. sept. 1877 til biskoppen over Ålborg stift ang. altertavles ombytning med et kors (Skibsted 1875-77, s. 352f.).

21. Henrich Ussing: Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater 4. del, 1. bd., 1786, s. 396.

22. Christian Larsen: Biskop Balles Visitatsbog 1799-1807, 1999. Da biskop Mynster visiterede 21. maj 1841 noterede han: Alteret fritstående med et vindue; den gamle altertavle er ikke mere i kirken, men Thorvaldsens basrelief (Disciplene i Emaus) skal udføres i marmor til denne kirke. Et par dage forinden tilbragte biskoppen eftermiddagen på Nysø, hvortil Thorvaldsen just var ankommen og fremviste sit smukke atelier »og de dejlige sager deri«. Ved visitatsen 1849 var relieffet opstillet, men kun af gips (Visitatsdagbøger jfr. note 13).

23. I Yding i Østjylland kendes et sæde ganske vist indfældet i alterbordet, som først var opført 1866 sammen med kor og skib (Danmarks Kirker, Århus amt s. 4526, fig. 13). En stol til præsten bag alterbordet ses på flere længdesnit fra 1860'erne udført af Georg Hoffmann, eksempelvis Slaglille.
24. Samme praksis gjorde sig gældende i kirker, hvor skriftestolen, der også kan benævnes præstens stol, havde plads bag alterbordet eller i sakristiet.
25. I den forbindelse kan opmærksomheden henledes på Skrivelser 1866 og 1867, som anfører: Billeder og lignende genstande bør ikke tilstedes ophængt eller anbragt i kirken, med mindre de er til pryde for denne eller til opbyggelse for menigheden, og ministeriets samtykke dertil er erhvervet.
26. Kirkeejeren var grevinden af stamhuset Rosenvold (i Vejle amt), som bl.a. anførte, at hun ved årets udgang fratrådte stamhuset.
27. Mynsters Visitatsdagbøger (jfr. note 13). Herfølge og annekset i Sædder hørte under Vallø.
28. Danmarks Kirker, Præstø amt s. 892.
29. 1821 og endnu 1843 manglede altertavle i Ishøj; 1846 anfører regnskaberne betaling for en alteropbygning med maleri forestillende den vel-signende Kristus udført af historiemaler H. Eddelien. Samtidig blev bordet flyttet op til væggen. 1850 fik hovedkirken i Torslunde et nyt alterbord og -billede af historiemaler Th. Wegener i forgyldt indfatning.
30. Sml. Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen, udg. Rigmor Stampe, 1912. Jfr. også Danmarks Kirker, Præstø amt s. 1028, Nyord, og Holbæk amt s. 287, fig. 9, Soderup hvor et marmorrelief efter gipsrelieffet i Jungshoved opstilledes på alterbordet.
31. Danmarks Kirker, Frederiksborg amt s. 986.
32. Danmarks Kirker, Præstø amt s. 935. I Horne kirke på Fyn stammer inventaret ligeledes fra 1800'ernes første årti og omfatter et fritstående, ovalt alterbord, mens et maleri visende Kristus, der velsigner de små børn, hænger bagved over vægpanelet.
33. Jfr. Jens Møllers skrift om biskoppen udsendt efter dennes død 19. oktober 1816. Theologisk Bibliothek, 12. Bd., 1817, udg. af Jens Møller. For Balles virke i Vartov, se s. 290.

Summary

The article takes as its point of departure a work about Thorvaldsen's statue of Christ, published in connection with an exhibition of sketches for the adornment of the cathedral of Our Lady in Copenhagen. The two chapters that deal with opinions of the Christ-figure are commented upon and supplemented. Furthermore, a couple of examples of opinions from the eighteen hundred and fifties are provided. One concerns a church owner who considered a copy of Thorvaldsen's statue to be a fully satisfactory substitute for an altar-piece; but who met with refusal on the part of the supervisory authority. The figure was, however, deemed acceptable when it was combined with an altar-piece, on the ground that the right attitude of devotion must be supposed to be "better attainable by means of painting than by means of sculpture".

There follows a discussion of some of the many churches where copies were "suitable combined" with an altar-piece; and mention is made of providers of copies in various sizes and materials: marble, plaster, zinc, or bronze.

Finally, it is pointed out that in some places early in the 19th century even an altar-piece was dispensed with. Some pastors preferred the minister to face the congregation permanently, and they argued, not without success, for removing the altar-table to a position between minister and people.